

BUHARA, PETERSBURG VE İSTANBUL ARASINDA DİPLOMASİ TRAFİĞİ: MOLLA İRMAZAR MAKSUTOV ELÇİLİĞİ

Diplomacy Traffic Between Bukhara, Petersburg and Istanbul: The Embassy of Mullah Irnazar Maksutov

Murat ÖZKAN*

Gazi Türkiyat, Bahar 2019/24: 165-183

Öz: Buhara Hanlığı ve Çarlık Rusya arasındaki diplomatik ilişkiler XVI. yüzyılda başlamıştır. Hem Buhara Hanlığı hem de Çarlık Rusya bu ilişkilere son derece önem vermiş; ilişkilerin başladığı 1559 tarihinden Buhara Hanlığı'nın yıkılışına kadarki devrede, iki devlet arasında pek çok elçi teatisi yapılmıştır. Elçilik heyetleri, genellikle belli notlar tutarak ticaret yolları ile devletin siyasi ve askerî yapısı hakkında pek çok bilgiyi devletin hizmetine sunmuştur. Türk-Rus ilişkilerini geliştirmek amacıyla XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyılın başlarına kadar yapılan elçilik teatisleri istenen düzeyde olmamıştır. XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğinde, Buhara Hanlığı ve Çarlık Rusya arasındaki ticarî ve diplomatik ilişkilerin gelişmesiyle bu süreç, Molla İrnazar Maksutov'un Rusya'ya elçi olarak gönderilmesiyle yeni bir ivme kazanmıştır. Bu amaçla çalışmada, Buhara-Rus diplomatik ilişkilerinin tarihi seyri anlatılacak ve Molla İrnazar Maksutov'un elçiliği üzerinde durulacaktır. Maksutov'un kimliği, Ruslar üzerindeki tesiri, Türk-Rus ilişkilerinde üstlendiği katalizör rolü ve onu Osmanlı payitahtına götüren süreç hakkında bilgiler verilerek, Buhara Hanlığı için yaptığı faaliyetlerden bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Molla İrnazar Maksutov, Buhara Hanlığı, Çarlık Rusyası, Türkistan, Diplomasi, Ticaret

Abstract: Diplomatic relations between Bukhara Khanate and Tsarist Russia began in sixteenth century. Both Bukhara and Russia gave great importance to this relationship. Many diplomatic missions were exchanged between these states from 1559 when was the beginning of relationships to fall of the Bukhara. They kept detailed notes on trade routes, structure of the state. Early diplomatic missions could not success from sixteenth to eighteenth century. In the second quarter of the eighteenth century, trade and diplomatic relations between the Bukhara and Russia developed with sending Maksutov Mullah Irnazar as ambassador to Russia. In this study, the historical background of Bukhara-Russian diplomatic relations is explained and the embassy of Mullah Irnazar Maksutov is emphasized. In addition to give information about Maksutov's identity, his influence on the Russians, his role in the Turkish-Russian relations, the process leading to him the Ottoman capital and his activity for the sake of Bukhara.

Keywords: Mullah Irnazar Maksutov, Bukhara Khanate, Tsarist Russia, Turkestan, Diplomacy, Trade

* Arş. Gör. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Ordu / TÜRKİYE. murtozkan@hotmail.com. ORCID: 0000-0002-9526-4564. Gönderim Tarihi: 05.02.2019 / Kabul Tarihi: 27.04.2019.

GİRİŞ

Rus tarihinin en önemli simalarından biri olarak gösterilen IV. İvan'ın (1547-1584) Rusların başına geçmesiyle, Türk topraklarını müstemleke haline getirmek amacıyla ilk faaliyetler yapılmıştır. Rusların 1552 yılında Kazan Hanlığı'nı; 1556 yılında ise Astrahan Hanlığı'nı ortadan kaldırmasıyla önce Başkurt toprakları ile Nogay yurtları; daha sonra Sibir toprakları Rus işgaline uğramıştır. Ruslar, Kafkaslara ve Hazar sahillerine ulaşmış, Türkistan'a açılan Kazak steplerine komşu olmuştur (Ünal 2015: 87). Böylece stratejik konuma sahip Kazak stepleri, Rusların Türkistan hanlıklarıyla ticarî ve diplomatik münasebetlere başlamasıyla önemini artırmıştır (Apollova 1948: 186).

XVI. yüzyılda, Kazak steplerine komşu olan ve Rusların güneyinde bulunan büyük topraklar Özbeklerin hakimiyeti altında olmasına rağmen, müşterek bir devletleri olmadığı için aynı soydan gelen hanlıklar tarafından yönetilmekteydi. Amu Derya'dan Horasan ve Mangışlak'a kadar olan topraklar Hive Hanlığı'nın kontrolündeydi (Devlet 1985: 29). Zerefşan vadisi, Kaşkaderya, Surhanderya, Karategin, Andican, Semerkant, Buhara, Karşı, Hisar, Kerki ve Çizak gibi yerler ise Buhara Hanlığı'nın kontrolü altındaydı (Taşağıl 2012: 559). İlişkilerin başladığı ilk yıllarda, bölgede Özbek soyundan gelen iki hanlık olmasına rağmen, sonraları bu sayı üçe çıkmıştır. Daha sonra kurulan Hokand Hanlığı'nın ana yerleşim sahası ise Fergana Vadisi olarak göze çarpmaktadır (Çelik 2016: 527).

Rusların Türklerle en çok irtibat kurduğu hanlık Buhara Hanlığı'dır. Hanlığın Türkistan'ın merkezinde yer alması ve önemli ticaret yollarına sahip olması, hanlığı Rusya nazarında daha değerli kılmaktadır. Ticaretin geliştirilmesi amacıyla Çarlık Rusyası ve Buhara Hanlığı arasında karşılıklı elçi gönderilmiştir. Rus elçilerin görevlerinden biri de Türkistan'da bulunan Rus esirlerin serbest bırakılması üzerinedir (Koç 2017: 62-63). XVI. yüzyılın ikinci yarısında Çarlık Rusyası ve Buhara Hanlığı arasında münasebetler artmış (Popov 1853: 1); hanlık Abdullah Han (1557-1598) zamanında en parlak devirlerini yaşarken Ruslar da IV. İvan ile gücünü aynı oranda artırmaya devam etmiştir. Özellikle Kazan ve Astrahan Hanlıklarının işgal edilmesiyle Ruslar bölge ticaretini tekeline almak için uğraşmıştır (Ed. Askarov 1995: 170).

Ruslar işgal ettiği topraklar üzerinden çok büyük kazanç elde etmiş; Kazan ve Astrahan'ın işgaliyle Rusya Kafkasya, Sibiry ve Türkistan istikametinde yayılmaya başlamıştır. Yine Rusların Hazar Denizi'ne kadar hakimiyet sahasını genişletmeleri prestijlerini artırmış ve Rus hakimiyetinde bulunan Astrahan'a gelen tüccarlar artık Rusya'ya vergi vermeye başlamıştır. Ticarî münasebetlerin sekteye uğramaması için Hive ve Buhara hanları üst düzey yetkililerini bol hediyelerle Moskova'ya göndererek ticaret serbestisinin devamını talep etmişlerdir (Ünal 2008: 238-239). 1559 yılında IV. İvan'a Hive, Buhara ve Semerkant'tan pek çok tüccar gelmiş ve Astrahan'dan

kendilerine ücretsiz geçiş imkânı sağlanmasını istemişlerdir (Polvonovna ve Tangrievič 2015: 548).

Türkistan'ın yer altı ve yer üstü zenginlikleri, Rusların daha geniş alanlara yayılma ve Hristiyanlığı yayma politikalarıyla temellendirilebilecek bu ilişkiler çerçevesinde Ruslar, çok sayıda yetişmiş araştırmacıyı Türkistan'a görevlendirmiştir (Çelik ve Keser 2018: 29). Ruslar adına Buhara'ya gönderilen ilk görevli İngiliz Jenkinson'la başlayan siyasî ve ticarî münasebetler (Ükten 2017: 141), Buhara Hanlığı'ndan Rusya'ya IV. İvan'ın yerine geçen Çar Fedor İvanoviç'e (1557-1598) gönderilen ilk elçi Muhammed Ali'yle devam etmiştir (Jukovskiy 1915: 11). Elçi teatilerinde zaman zaman sorunlar yaşansa da bu durum Türk-Rus ilişkilerine zarar vermemiştir. Ruslar için ticaret her konunun üzerinde tutulmuş; görünmeyen hedef olan Türkistan topraklarını işgale doğru sağlam adımlar atılmıştır.

XVII. yüzyılda da sanayi alanında gelişmeye başlayan Rusya'nın Türkistan'ın zenginliklerini elde etmeye yoğunlaştığı bir dönem olmuştur (Sela 2013: 69). Bu dönemde Türkistan'la ticaret hacmini geliştiren Ruslar, Türkistan ve Hindistan'la ticarî ilişkiler kurmak, bölgeyi daha yakından tanımak amacıyla çok sayıda Rus heyetini bölgeye göndermiştir (Ünal 2009: 23). Astrahanlılar sülalesinin Buhara yönetiminde etkin olması, sonrasında İmamkulu Han'ın (1611-1642) 1613 yılında Rusya'ya gönderdiği elçi Nevruz'un esir alınması ilişkileri germiştir (Ükten 2017: 144). Bu durum Buhara Hanlığı'nın krize sağduyulu yaklaşımı ve yüksek seyreden ticaret hacmini daraltmamak adına atılan adımlarla düzeltilmiş; böylece Adem adındaki bir elçi Rus Çarı I. Mihail Federoviç (1613-1645)'e gönderilmiştir. Aynı dönemde Ruslar da Buhara'da esir tutulan askerlerini almak istemiş; ilişkileri biraz da bu bakımdan iyi seviyelere taşımaya çalışmıştır. Rus Çarı, 1620 yılında, saray mensubu İvan Daniloviç Hohlov'u elçi unvanıyla Buhara'ya göndermeye karar vermiştir (Veselovskiy 1891: 57). Yolculuğunda, Buhara hanına hazırlanmış hediyelere el koymak isteyen Hive hanı ile Türkmenlerin ciddi baskılarına maruz kalan Hohlov, Buhara'da da hoş karşılanmamıştır. Bu elçilik amacına ulaşmasa da 44 Rus esiri kurtarılmıştır (Koç 2017: 64-65). Buhara Hanlığı Hohlov'un geri döndüğü 1622 yılında Çobak Balikov'u, 1639 yılında Hoca İbrahim'i ve 1640 yılında Kazıyan'ı ticarî meseleleri görüşmek üzere Rusya'ya göndermiştir (Jukovskiy 1915: 20-23). Buna mukabil Ruslar da Astrahanlı S. Gorohov ve tüccar Onisim Gribov'u elçi olarak Buhara'ya göndermiştir. Ancak Gorohov yolda vefat etmiş; bu yüzden Buhara'ya Gribov ulaşabilmiştir (Koç 2017: 65). Bu hareketliliğe Buhara Hanı Nadir Muhammed (1642-1645) tarafından gönderilen Kozey Nagay (Kazek-Bey)'in elçiliğiyle karşılık verilmiştir (Jukovskiy 1915: 25).

XVII. yüzyılın sonları da elçi teatisi bakımından hareketli geçmiştir. 1669-1671 yılları arasında Rusya'dan Boris ve Semen Pazuhin kardeşler gönderilmiş (Ed. Askarov 1995: 170); buna karşılık Buhara Hanlığı'nın yolladığı Mollafar (Molla Farik) adlı elçi, oğlu, tercümanı ve 16 hizmetçisiyle birlikte 27 Ocak 1671 tarihinde Moskova'ya girmiştir (Jukovskiy 1915: 31-33). 1 Mart 1675 tarihinde ise yine Buhara

Hanı Moskova'ya Hacı Ferik¹ adında bir elçi göndermiştir. Hacı Ferik beraberinde Buhara'da köle olarak çalıştırılan 28 kişiyi de getirmiş ve onları Rus yetkililere teslim etmiştir (Koç 2017: 67). Bahsi geçen elçilere karşılık 1675-1676 yıllarında B. A. Daudov, Muhammed Yusuf Kasimov, Nikifor Venyukov ve İvan Şapkin'den oluşan heyet, Rusya'dan Buhara'ya gönderilmiştir (Ünal 2010: 50).

Ruslar ve Buhara Hanlığı arasında XVI. ve XVII. yüzyıllarda yapılan elçi teatileri genel manada belirli bir kaideye göre gerçekleşmemiştir. Düzensiz olarak yapılan bu karşılıklı elçilik faaliyetlerinde genellikle ticarî konular gündeme gelmiştir. Yine bu yüzyıllarda Rusların Buhara hanlarından bir diğer isteği ise Türkistan'da bulunan esir Rusların durumlarıdır (Şubinskiy 1987: 522).

XVIII. yüzyıl Çarlık Rusyası için reformlar yüzyılı olduğu ve Rusların kendilerini dünyaya kanıtlama çabasının en yoğun yaşandığı yüzyıl olarak görülmelidir. Tarım alanlarını genişletmek, ülke ekonomisini güçlendirmek isteyen Rusya Türkistan ile ticarî bağlarını kuvvetlendirmek yerine direkt işgal politikası gütmeye başlamıştır. Hammadde ve ipeğe sahip olma güdüsüyle hareket eden Ruslar, Rus kolonisi haline getirmek üzere yönünü Türkistan topraklarına çevirmiştir (Habibullaeviç 2015: 15). Ham pamuk, pamuk ipliği, ipek, yünlü kumaşlar, vernik, renkli boyalar, Astrahan kürk, tilki derileri ihraç edilen hanlıkların (Haydarovna 2015: 352) işgali, Çin, Hindistan, Afganistan, İran ve çevre ülkelerle ekonomik ve siyasî ilişkileri güçlendireceği için Türkistan topraklarının işgalini zorunlu kılıyordu (Doğan 2004: 288). Bu amaçla XVIII. yüzyılda hüküm süren I. Petro (1682-1725) bölgeye askerî keşif seferleri düzenlemiştir. Prens Bekoviç Çerkasskiy'nin Hive Hanı Şir Gazi (1714-1727) tarafından bertaraf edilmesiyle (Özkan, 2018: 107) başarısız olan Petro, bölgeye seyyahlar, diplomatlar ve tüccarlar göndererek burası ile iletişimlerine devam etmek istemiştir. İlişkilerin bozulmasını istemeyen Buhara Hanlığı da 1717 yılında Hankulu Topçubaşı adlı bir elçiyi Moskova'ya göndermiştir (Habibullaeviç 2015: 16). Hankulu Topçubaşı, Hive Hanı Şir Gazi'nin Çerkasskiy ve beraberindeki Rus askerlerine yaptıklarını Buhara Hanlığı'nın tasvip etmediğini bildirmiştir (Beneveni 1986: 11). 1721 yılında 'Elçilik Hizmetleri Şark Masası Sekreteri' olan İtalyan Florio Beneveni Buhara'ya elçi olarak gönderilmiştir (Barthold 2004: 290). Rusların ticarî meseleler için görevlendirdiği Beneveni (Terentiyev 1906: 38), önce Buhara'da bir müddet kalıp çeşitli bilgiler toplamış, ardından Şir Gazi'nin daveti üzerine Hive'ye geçmiştir. Şir Gazi Han tarafından iyi şekilde ağırlanmış ve hanın kendisine verdiği Çerkasskiy'in ordusunda yer alan doksan iki esir askeri de alarak Rusya'ya dönmüştür (Koç 2016: 601). Yine 1728 tarihinde II. Petro (1727-1730), Türkistan hakkında bilgi edinmek amacıyla Buhara ve Hive hanlıklarına bir elçi daha göndermeyi düşünmüş, bu görevi Astrahan'da bulunan tüccar Kervanbaşı Yadiğâr Mahler Muglı Alimov'a vermiştir

¹ Jukovskiy Hacı Farik olarak adlandırdığı bu elçinin Mollafar (Molla Farik)'in oğlu olduğunu söylemektedir (Jukovskiy 1915: 34).

(Koç 2017: 70-71). Yedigâr'dan sonra Ruslar, Garber isimli elçiyi Buhara topraklarına göndermiştir (Jukovskiy 1915: 68-69).

1734 tarihinde Buhara Hanlığı'ndan Alibey (Jukovskiy 1915: 76); 1737 tarihinde ise Çarlık Rusyası ile ilişkilerin düzene konması amacıyla kaleme alınmış mektupla Hacı Muhammed Çerre Araz Rusya'ya elçi olarak gönderilmiştir (Hilkova 1879: 481-482). Yine çeşitli amaçlarla Orenburg valisi tarafından 1740 yılında R. Gokk, Hive ve Buhara'ya; 1753 yılında da Ya. Gulyaev Türkistan'a gönderilmiştir (Ed. Askarov 1995: 172). Bu elçilere karşılık Buhara Hanlığı, Molla İrnazar Maksutov'u ilki 1774, ikincisi 1779 tarihlerinde olmak üzere Rusya'ya iki defa elçi olarak göndermiştir (Barthold 2004: 312).

Bu çalışmanın da ana konusu olan ve aşağıda ayrıntılarıyla aktaracağımız İrnazar Maksutov Rus-Türk ilişkilerinde önemli bir isim olarak göze çarpmaktadır. XVIII. yüzyılın sonlarında Türkistan, İngiltere ve Rusya'nın çıkarlarının çatıştığı bir arena olarak ortaya çıkmış; Rus tekstil endüstrisinin gelişiminin Türkistan'dan tedarik edilen ham pamuğa bağlı olması ve Rusların Türkistan'ı kendi mamul malları için bir Pazar olarak görmesi sebebiyle, Türkistan bölgesi Rusya için daha önemli hale gelmiştir. (Haydarovna 2015: 352).

İRNAZAR MAKSUTOV'UN RUSYA'YA İLK ELÇİLİĞİ (1774-1777)

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Buhara Hanlığı yönetimini elinde tutan Astrahanlılar zayıflamaya başlamış; Mangıtlar henüz yönetimi tam olarak ele almamış olsalar da ülke yönetiminde söz sahibi olmuştur. Mangıtların Buhara'da güçlenmesinin yanı sıra bir yanda Osmanlı Devleti'yle diğer yanda Pugaçev isyanıyla (1773-1775) uğraşan Rusların da bu kritik dönemde Türkistan Hanlıklarıyla girilecek diplomatik ilişkilerin kendilerine önemli fırsatlar sunabileceğini düşünmesi Rusya ve Buhara arasındaki resmî elçilik ilişkilerine yeni bir ivme kazandırmıştır. Bu elçilik teatilerinin en etkili ve mühim isimlerinden biri şüphesiz ki İrnazar Maksutov'dur. Molla İrnazar Maksutov'un elçi olarak görevlendirilmesine Pugaçev tarafından Buhara kervanlarına yapılan bir baskının yol açtığı kriz neden olmuştur.

1773 yılında, Buhara'dan Rusya'ya, birkaç kişiye ait olan ve yaklaşık 500.000 ruble değerinde mal içeren büyük bir kervan, Orenburg hattında Pugaçev ve emrindekiler tarafından yağmalanmıştır. Ayrıca elçilik heyetinde bulunan Buharalılar öldürülmüştür. Hayatta kalanların bir kısmı bu felaket haberini Buhara'ya ulaştırmıştır. O dönemde kervanlar genellikle saldırıya uğramaktaydılar. Ancak bu kez Buhara tüccarlarının uğradığı kayıplar o kadar önemliydi ki, bunu şikâyet etmek üzere tüccarlar Buhara hanına kadar gitmişlerdir. Bunun üzerine han, kervanların yağmalanması sonucu ortaya çıkan zararlarından dolayı Ruslardan talepte bulunmak için yağmalanmış kervanların hissedarlarından olan ve bu elçiliğe gönüllü olan Molla İrnazar Maksutov'u elçi olarak atamıştır (Şubinskiy 1987: 522).

Elçi olmadan önce de pek çok kez Rus yetkililere uğradıkları zarardan dolayı şikâyetinde bulunan Molla İrnazar Maksutov'un (Muhamedjanov 1957: 16-17) elçilik görevine getirilmesiyle sefaret uzun bir aradan sonra yeniden hareketlenmiş; Rusya ile Buhara arasında ekonomik ve siyasî ilişkilerin düzenlenmesi açısından bu hareketlilik önem kazanmıştır. Elçiliğin başına İrnazar Maksutov'un getirilmesinin başlıca sebepleri Maksutov'un Rusya'da önceden çeşitli görevlerde bulunması, bölgeyi yakından tanınması, karakter ve donanım olarak bu rütbeyi taşıyacağına olan inançtır. Maksutov, 1745'in başından beri Rusya'yı ticaret maksatlı defaatle ziyaret etmiş ve Rus sarayına çeşitli hizmetlerde bulunmuştu (Gulamov 1984a: 30). Kuzey komşusu Rusya ile yakınlaşmanın yollarını arayan Buhara, iki devlet arasındaki karşılıklı güveni artırmak için eğitilmiş ve zeki bir şahsiyet olan İrnazar Maksutov'u elçi tayin etmiştir (Gulamov 1984b: 128).

Yalnız yukarıdaki nedenlerle sınırlı kalmayan elçilik tevdi için elbette Maksutov'un daha başka meziyetlere de sahip olması gerekir. 1745 yılından itibaren Rus topraklarında ticaret yaparak geçimini sağlayan Buharalı Maksutov'un Çarlık yönetimine olan yakınlığı 1754 yılında ticaret için gittiği Rusya'da başından geçen olayla ilişkilidir². Maksutov'un da aralarında bulunduğu bir grup tüccar beraberinde getirdikleri değerli taşları satmak için Rusya'ya kabul edilmiş; kontrol noktasında değerli taşları gören yetkililer bu taşlara Çariçe Elizabeth'in (1741-1762) ilgisini bildikleri için tüccarları Çariçenin huzuruna çıkarmışlardır. Maksutov ayağına gelen fırsatı değerlendirmeyi bilmiş; Çariçe ile sohbet etme imkânına ulaşmış ve sarayda geçirdiği süre boyunca Rusların güvenini kazanmayı başarmıştır. Bu sebeple Çariçe Elizabeth, başta tıp olmak üzere birçok farklı alanla ilgili İrnazar Maksutov'a çeşitli görevler vermiştir. Ayrıca Orenburg valisi İ. Y. Neplüjev'e ülkesine dönen Maksutov'un Buhara'dan Orenburg'a dönüşünden hemen sonra Petersburg'a acilen gönderilmesi gerektiğini bildirmiştir. Elizabeth tarafından Maksutov'a verilen bu görevin tam olarak ne olduğuna dair bir malumat yoktur. Lakin Maksutov kendisine verilen bu görevi yaptığını Elizabeth'in ölümüyle tahta geçen III. Petro'ya yazdığı mektupta şu şekilde belirtmiştir: *"Siz Majestelerinin emriyle... Sağlık yardımlarının yapılmaması ve para temin edilmemesine rağmen Buhara, Hindistan, Horasan gibi birçok tehlikeli ve farklı yerlere vazifemi yerine getirmek amacıyla yolculuk ettim"*. Ayrıca Maksutov, aynı dilekçede Türkistan'daki Müslümanların Rusya'ya olan güvenini sağlamak ve iki topluluk arasında oluşacak yakınlığa hizmet etmek için III. Petro'dan bir görev istemiştir. Maksutov'un Çardan bir başka isteği ise Müslümanların Buhara'dan Mekke'ye Astrahan üzerinden gitmesi meselesidir. Gerekçesini ise İranlıların bu güzergâh üzerinde çok kan akıtmasından dolayı Mekke'ye giden yolun artık tehlikeli hale gelmesi olarak açıklamıştır. Ayrıca Müslüman tüccarların Rus topraklarına ticaret için daha sık gelmelerini sağlamak amacıyla, hacıların dua ve

² Bu bilgiler, Maksutov'un Rusya'dan ayrılmak için Dışişleri'nin pasaportun verilmesi amacıyla aldığı karar yazısında görülmektedir (Gulamov 1984b: 129).

ibadet edebileceği devlet hazinesinden bir cami yaptırılmasını tavsiye etmiştir (Gulamov 1984b: 129).

Maksutov'u akıllı, kurnaz ve maharetli bulan Çarlık Rusyası (Yakovlev 1824: 7), onun isteklerini dikkate alarak hazırlıklara başlamıştır. Maksutov, Rusya'da kaldığı dönemlerde ticarî faaliyetlerde ve bazı konularda çeşitli kişilerle temaslarda bulunmuştur. Aktif faaliyetlerinden ötürü Rusya'da tanınmış bir sima olmuştur. Örneğin; Orenburg genel valisi İ. Reinsdorp (1746-1781) ve İrnazar Maksutov arasında uzun süre devam eden bir ilişkinin boyutuna Reinsdorp'un 10 Ağustos 1772 tarihinde Maksutov'a ithafen yazdığı bir mektup gösterilebilir. Mektupta genel vali, Maksutov'un Orenburg'da ticaretle uğraşan erkek kardeşinin sağlık durumu hakkında bilgi vererek ticarî ilişkilerden bahsetmiştir. Yine bu mektupta Rus mahkûmlarını oldukça yakından ilgilendiren özel bir bölüm vardır. Bu kısımda vali, İrnazar Maksutov'dan Buhara ve Hive'ye gitmesini ve mektupla beraber göndermiş olduğu listede adı yazan Rus mahkûmlarını satın almasını istemiştir. Ruslara göre nihayetinde Molla İrnazar Maksutov, kendini Rusya'ya adanmış sadık biridir. İşte Rusların Maksutov'a dair beslediği ve bizim bu kısımda belirttiğimiz özelliklerden dolayı Buhara Hanlığı ticarî ilişkileri düzenlemek ve Rusya ile yakınlaşmak için Molla İrnazar Maksutov'u, 1774 yılında Rusya'ya gidecek olan Buhara Büyükelçiliğine liderlik etmesi için atamıştır (Gulamov 1984b: 130).

Molla İrnazar Maksutov'un başkanlık ettiği elçilik heyetinde oğlu Muhammed Şerif Pansat Baş, Ahun-Molla-Arab, İmam Molla Halil, Sekreter Molla Baba-Şerif, Haznedar Muhammed Şerif ve Yüzbaşı Ayaz-Verdi'nin yanı sıra açıcılardan, fırıncılardan, müzisyenlerden ve hizmetçilerden oluşan toplam 53 kişi bulunmaktadır (Şubinskiy 1987: 523). Maksutov'un elçiliğiyle ilgili ilk bilgiler, Astrahan valisi P. N. Kreçetnikov'un Dışişleri Dairesinde bulunan bir raporda yer almaktadır. Vali, 15 Temmuz 1774 tarihinde Mangışlak'tan Molla İrnazar Maksutov adına bir mektup almıştır. Mektupta kendisinin Buhara Büyükelçiliğinde görevlendirildiğini, kendisi ve yardımcılarını için bir gemi gönderilmesi istediğini yazmıştır. Maksutov, başlangıçta Orenburg üzerinden Rusya'ya geçeceğini bildirmiş; ancak Kazakların kendilerine saldırabilme ihtimalini ve elçilikte bulunan Rus köleleri öldürebileceklerini de göz önünde bulundurarak, Orenburg'a sadece hediye atları küçük bir konvoy gözetimi altında gönderdikten sonra, Mangışlak Yarımadası'na daha güvenli bir yoldan gitmeye karar vermiştir. Yolculuğun ardından Maksutov 1 Eylül'de Astrahan'a gelmiştir. Astrahan'da kendisine Muhammed Danyal Atalık³ tarafından verilmiş

³ 1747 yılında Ebu'l-Feyz Han'ı öldürerek Astrahan hanedanlığına son veren Muhammed Rahim, ilk aşamada kendisini han ilan edememiş ve Abdülmümin ve Ubeydullah'ı tahta çıkartmıştır. Ancak kendisini yeterince güçlü hissettiği 16 Aralık 1756 tarihinde hanlık tahtına oturmuştur. Böylece, Türkistan'da Cengiz neslinden olmayan biri kendisini ilk kez han ilan etmiştir. Muhammed Rahim Han 1759 tarihinde ölünce amcası Muhammed Danyal Biy'in tahta geçmesi gündeme gelmiş, lakin emirlikteki kargaşa ortamını gördüğü için bu teklifi kabul etmemiş ve tekrar atalık mansıbına dönüş yapmıştır. Tahta önce Muhammed Rahim Han'ın kızının oğlu Fazıl Biy'i atamıştır. Ancak Mangıt olmayanların ayaklanmasından dolayı Fazıl Biy tahttan

fermanı Astrahan valisine sunmuştur. Rus hükümeti temsilcilerine hitap edilen belgede, Buhara vatandaşı olan Maksutov'un Rusya'ya büyükelçi olarak atanmasının hem Buhara hem de Rusya arasında bir ticaret ağı kurulmasında olumlu etki bırakacağı ve konunun her iki tarafın da lehine olacağı yazılmıştır. Ayrıca, Muhammed Danyal Atalık, muhataplarından büyükelçi Maksutov'un vazifelerini eksiksiz yerine getirmesi için gereken bütün desteğin verilmesini istemiştir (Gulamov 1984b: 131).

Maksutov, 9 Eylül'de büyükelçiliğin asıl hedeflerinin ne olduğu hakkında konuşması için valiliğe çağırılmıştır. Maksutov, Rus sarayına gönderilmesinin sebebini iki ülke arasındaki dostluğun sağlanmasında ve ticarî ilişkilerin düzenlenmesi olarak açıklamıştır. Ayrıca kendisine, sadece Çarîçeye söyleyebileceği ek bir vazife verildiğini söylemiştir. Yani buradan Maksutov'un bir görevinin daha olduğu anlaşılabilir. Yani elçilik süresi boyunca, gizli bir bilginin varlığına başka hiçbir kayıta rastlanmamıştır. Maksutov'un yetkililere böyle bir şey söylemesinin nedeni, çok oyalanmadan Rus sarayına gitmek istemesi olabilir. Nitekim çok geçmeden Maksutov taşıdığı bilgilerin ehemmiyeti nedeniyle Astrahan valisinden kendisini en kısa sürede Petersburg'a göndermesini istemiştir. Bunun üzerine Maksutov yetkililere, Buhara elçilik heyetini oluşturan yetkililerin ve Rus sarayına gönderilecek olan hediyelerin yer aldığı bir liste vermiştir. Maksutov'un verdiği listelerden, kurtarılan 20 Rus esiri ve pek çok hediyeden oluşan büyük bir elçilik heyetinin başına geçmeyi başardığı anlaşılmaktadır. Hediye listesi incelendiğinde şu iki durum göze çarpmaktadır: İlki söz konusu olan hediyelerin maddi değeri, ikincisi ise çeşitliliğidir. 13 Argamak Arap atı, kumaş gibi birçok doğu ürünü ve dahası 2 tonun üzerinde Lapis Lazuli taşı bu hediyeler arasındadır. O zamanki normal fiyatlarla Lapis Lazuli'nin maliyeti 30.000 rubleyi aşmaktadır (Gulamov 1984b: 132). II. Katerina (1762-1796) ve Grand Dük Pavlo'nun yanı sıra getirilen hediyeler imparatorluk çevresinde de oldukça tanınan G. G. Orlov, N. İ. Panin, A. V. Oslufov gibi isimler için tasarlanmıştır (Şubinskiy 1987: 524). Bu durum büyükelçilik heyetinin hediye seçimini yaparken dahi pek çok bilgiye başvurduğunu ve Maksutov sayesinde Rus sarayını yakından tanıdığını göstermektedir. Büyükelçilik heyeti bahsi geçen çok sayıda hediye dışında, Rusya'ya 40 tonun üzerinde doğu ürünleri de getirmiştir (Gulamov 1984b: 132).

Ürünlerin Mangışlak'tan Astrahan'a nakliyesi için Astrahanlı tüccar Pyotr Volnovoinov'un gemisi kiralanmış; neredeyse her pud⁴ için 50 kopeyk olmak üzere toplamda 1300 ruble ödenmiştir. Maksutov ve elçilik heyetinin uzunca bir süre Astrahan'da kaldığı bilinmektedir. Yükleme işlemlerinin yavaş işlemesi dışında, büyükelçinin ayrılmasına mâni başka durumlar da vardır. Bu da Astrahan limanı

indirilmiş ve yerine Cengizli Seyyid Ebulgazi han olarak atanmıştır. Bu han hiçbir yetkisi olmayan kukla bir han olarak tahtta bulunmuştur. Seyyid Ebulgazi han Buhara'ya yakın bir köyde tutulmuş ve Cuma Namazı için şehre getirilmiştir. İşte bu dönemde Buhara Hanlığı'nun siyasî, askerî ve diplomasi yetkilerinin tümü Muhammed Danyal Atalık'ın elindedir (bk. Çelik 2009: 169-170).

⁴ 1 Pud, 16,38 kg

gümrük komisyonunun, büyükelçinin Rusya'ya getirdiği mallar için 2.000 ruble tutarında gümrük vergisi talep etmesidir. Maksutov kendisinden istenen bu miktarı ödemeyi reddetmiştir (Gulamov 1984b: 133). Elçilik heyetine yapılanlara daha fazla dayanamayan Maksutov, Kont Osterman'a bir şikâyet mektubu yazmış ve Astrahan yetkililerinin tacizini rapor etmiştir. Ayrıca Osterman'dan elçiliğin Astrahan'dan ayrılışını hızlandırmasını talep etmiştir (Şubinskiy 1987: 524). Osterman'dan gelecek cevabı bekleyen Maksutov boş durmamış; ticaretle ilgilenerek 708 çuval mal almış ve aldığı bu ürünleri daha sonra yardımcılarıyla birlikte Buhara'ya göndermiştir. Yine 1775 yılının Ocak ayında büyükelçi, Petersburg'da bulunan Rus sarayına kavun, nar ve elmanın da içinde bulunduğu Buhara meyvelerinden göndermiştir. Maksutov bu meyvelerle birlikte II. Katerina'ya bir mektup göndermiştir (Gulamov 1984b: 133). Maksutov yazdığı mektubunda, Buhara ve Rusya arasındaki dostluk ve ticarî ilişkilerin güçlendirilmesi için Çariçenin Astrahan'a gelmesinin çok etkili olacağını söylemiş; ayrıca Orenburg yakınlarında caniler tarafından yağmalanan Buharalı tüccarlar hakkında bilgi vermiştir. Elçiliğin bir an önce Astrahan'dan ayrılmasının hızlandırılması ve gümrük vergisi ödemelerinden muaf tutulmasını da istemiştir. Bu mektubun içerik bakımından bir benzeri, şansölye Nikita İvan Panin'e de gönderilmiştir. Tüm bu girişimler sonuç vermiş; Rus yetkililerinden Astrahan genel valisine *'Büyükelçinin önceki örneklere uygun olarak bir miktar para verilerek Astrahan'dan gönderilmesi gerektiği'* bilgisini içeren bir mektup gönderilmiştir. Aynı zamanda II. Katerina'nın *"Buharalıların geçişine izin verin ve vergiye tabi tutmayın"* emri üzerine Maksutov ve elçilik heyetine maddi anlamda da zorluk çıkartılmamıştır. Tüm bu yaşananların ardından Astrahan'dan yola çıkan Buhara büyükelçiliği, yol kontrol garnizonu komutanı Pavlov ve teğmen Şedyakov önderliğinde, 14 Mart 1775 yılında Moskova'ya ulaşmıştır (Gulamov 1984a: 31).

Elçilik heyeti Moskova'ya varınca Dışişleri Heyeti yetkilileri, biraz sonra N. İ. Panin tarafından kabul edileceğini bildirmiştir (Şubinskiy 1987: 525). Maksutov'un oğlu ve Dışişleri Heyeti yetkilisinin de hazır bulunduğu bu görüşme N. İ. Panin'in evinde, 27 Mart 1775 tarihinde gerçekleşmiştir. Maksutov örf ve adetlere uygun bir şekilde herkesi selamladıktan sonra gruplar görüşmelere başlamıştır. Buradaki görüşmelerin bitmesinin ardından başkent Petersburg'a hareket edilmiştir. 5 Nisan 1775 tarihinde Maksutov'un isteği kabul edilmiş; II. Katerina'yla görüşmesi için oğlu ve iki elçilik yetkilisiyle beraber saraya götürülmüştür. Büyükelçi N. İ. Panin tarafından II. Katerina'ya tanıtılmış ve Çariçenin elini öpmesine müsaade edilmiştir. Karşılama bir gün kala Dışişleri Heyeti'nin çalışanları tarafından saraya gönderilen hediyelerin teslimi yapılmıştır. İrnazar Maksutov, Rus hükümetine iki resmî yazı getirmiştir. Bunların ilkinde Buhara Hanı'nın Rusya'yla ticarî ilişkilerin ve karşılıklı çıkar ilişkisini sağlayan durumların daha da geliştirilmesini temenni ettiği yazmaktadır. İkincisinde ise Pugaçev isyanına katılan Kazakların Orenburg yakınlarındaki Buhara kervanlarını yağmaladıkları anlatılmakta ve Kazaklar tarafından yağmalanan malların geri sevki ile Buhara tüccarlarının isteklerinin yerine

getirilmesi söz konusu edilmektedir (Gulamov 1984b: 134-135). Küçük Orda Kazakları 1730'lu yılların başından itibaren Rusya'nın himayesinde kabul edildiğinden Küçük Orda toprakları üzerinde cereyan eden bu hadise dolayısıyla Buhara Hanlığı ile Rusya karşı karşıya gelmiş ve Buhara Hanlığı kervanlara yapılan saldırının zararlarını Ruslardan talep etmiştir.

Buhara tüccarlarının zararı sadece Pugaçev'in önderliğindeki isyan esnasında yapılan yağmayla kalmamış; 1768 yılında Buhara kervanına yapılan saldırıda da 355 develeri çalınmıştır. Rus hükümetine gönderilen belgelerden, zarara uğrayan kervanda Maksutov'un da aralarında bulunduğu toplam 50 tüccarın mallarının olduğu ve çalınan bu ürünlerin toplam maliyetinin 200.000 ruble olduğu görülmektedir. Bu sebeple Buhara yetkilileri, bu olaydan kaynaklanan zararın da Ruslar tarafından karşılanmasını talep etmiştir. Son olarak han mektupta, İrnazar Maksutov'a ve tavsiyelerine güvenilmesinin gereği üzerinde durmuştur. Hanın mektubu bittikten sonra sıra Maksutov'un tavsiyelerine gelmiştir. Maksutov, Pugaçev'in soygunu sırasında Orenburg'da bulunan ve mağdur duruma düşen Buhara uyrukluların kayıplarının karşılanmasını istemiştir. Ayrıca Rusya ve Buhara arasındaki ticarî ilişkilerin önemine dikkat çekerek, Çarlığın bu ilişkiyi daha da kuvvetlendirmesi için birtakım önlemler alması gerektiğini belirtmiştir. Bu nedenle, Orenburg ve Mangışlak Yarımadası'na giden yolların Kazak Nurali Han ve Türkmen Pir Ali Sultan saldırılarından korunması gerektiğinden söz etmiştir. Buna bağlı olarak, büyükelçi, ticarî kervanlara yapılan herhangi bir saldırı durumunda, güvenlik açısından Emba Nehri'nin yakınlarına bir Rus kalesi inşa edilmesi gerektiğinden söz etmiştir⁵. Kervanların güvenliği için Türkmen ve Kazak rehinelere, Rus hükümetinin de yardımıyla Buhara'ya götürülmesi gerektiğini dile getiren Maksutov, aynı zamanda, Rusya'nın sınırlarına yakın olan Orenburg, Astrahan gibi şehirlerde gümrük vergisinde tenzilat talebinde bulunmuştur. Nihayetinde yeni gümrük yönetmeliğiyle yasaklanmasına rağmen Türkistan tüccarları için Rusya'nın iç kısımlarına ücretsiz ulaşım istemiştir (Gulamov 1984b: 136-137).

Rus hükümetinin görevlendirdiği kişilerle yapılan görüşmelerde Maksutov'un aklı ve itidalli davranışları yetkililer üzerinde olumlu bir etki bırakmıştır. 25 Haziran 1775 tarihinde İrnazar Maksutov, Osterman tarafından kabul edilmiştir. Osterman, Buhara ve Rusya arasındaki ticarî ilişkilerin daha da güçlenmesini talep eden büyükelçiye, Buhara'da gerçekleşen kargaşaların nedenlerinin bir listesini yapmasını istemiştir. Daha sonra Osterman, elçiyle Buhara'da yaşanan olaylarla ilgili konuşmuş, ona Rusça ve Tatarca yazılan bir not vermiştir. Bu notta, Dışişleri Heyeti, Buhara büyükelçisinden Buhara Hanlığı'nın vaziyetini, Buhara ticarî mallarının çeşitliliğini ve

⁵ Maksutov, 1730'lu yıllardan itibaren Kazak topraklarına yapılan işgallerde ve Türkistan üzerine planlanan tüm seferlerde mühim bir tesiri bulunan Orenburg Kalesi gibi bir kalenin varlığını görmezden gelerek, Ruslardan Emba sınırlarında bir kale yapılmasını istemiştir. Ticaretin tehlikeden uzak bir biçimde sürdürülmesi için bile olsa çok tecrübeli bir diplomat olan Maksutov'un Rusları Emba Kalesinin yapımına teşvik etmesi şaşırtıcıdır.

kendisine sınır olan devletlerin durumlarını öğrenmek istemiştir. Buradan Rus hükümetinin, Buhara'dan Orenburg ve Hazar Denizi'ne kadar uzanan ticaret yoluna oldukça ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki, tatlı su kaynağına yakınlık, Hazar'ın doğu kıyısındaki Rus gemileri için güvenli alanların olması, Hazar'ın istenilen herhangi bir noktadan ticaret yapılması vs. gibi avantajlar da bu durumu daha ilgi çekici hale getirmiştir (Gulamov 1984b: 137-138).

Maksutov'un, Dışişleri Heyeti'ne ayrıntılı ve tatmin edici cevaplar verdiği söylenebilir. Özellikle, Buhara'dan Orenburg'a ve Mangışlak'a kadar uzanan, ulaşımında zorluklar yaşanan güzergâh hakkında verdiği bilgiler çok beğenilmiştir. Maksutov'un Rus hükümetine verdiği Rusya ve Buhara arasındaki ticarî ilişkilerin gelişmesine dair tavsiyeler, Rusya'nın Kazak bölgelerindeki hakimiyetlerini pekiştirmesi açısından da oldukça önem taşımaktadır. Aslına bakılırsa, büyükelçinin tüm bu öneri ve istekleri, Kazak bozkırının ticaret yollarında güvenliği ve sükuneti daha da güçlendirmesi için Rusya'ya yapılan bir çağrıdan başka bir şey değildir. Çünkü o zamanlar Rus politikasının Doğu'daki öncelikli görevlerinden birisi Kazakistan'daki konumunu güçlendirmektir. Bundan dolayı Rus hükümeti, Buharalı elçinin tavsiyeleriyle öyle ilgilenmiştir ki, bu önerilerin bir kısmının mecliste de ayrıca değerlendirilmesini istemiştir. Üstelik, elçinin bu önerilerinin Orenburg Genel Valisi İgelstrom'un Rusya'nın Kazak cüzleri üzerindeki etkisini artırmak için düzenlediği planlara da büyük katkısı olmuştur (Gulamov 1984b: 138-139).

Buhara elçiliği, Rusya'daki son ziyaretini 15 Ocak 1776 tarihinde, N. İ. Panin'e gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret sırasında Buhara hanı adına yazılmış bir mektup Panin'e takdim edilmiştir (Şubinskiy 1987: 526). Buhara hanı bu mektupta Rusya ve Buhara arasındaki dostane ilişkilerin öneminden bahsetmiş; Maksutov'un ise sadece Rus sarayına girmeyi başarmadığına; ayrıca Rus yöneticilerin de takdirini kazandığına değinmiştir. Buhara Hanlığı'nın bu elçilik heyetiyle Ruslardan istediklerine nihai cevap Panin tarafından verilmiştir. Rus hükümeti, Buharalı tüccarların soygunda oluşan zararını karşılamayı reddetmiş; üstelik Pugaçev'in birlikleri tarafından yağmalanan Buharalıların da durumu kanıksamalarının gerektiğini ifade etmiştir. Buhara kervanına gerçekleşen soygunun zaman aşımına uğradığını, üstelik tüccarların soygundan hemen sonra, yağmalanan malların bir kısmını Kazaklardan geri aldığını, böylece zararın birazının telafi edildiğini söylemiştir (Gulamov 1984b: 139-140).

Bu noktada Rus hükümetinin diğer zararları karşılayamayacağını söylemesine rağmen soyguna uğrayan kervanda malları bulunan Maksutov'un tüm zararını telafi ettiğini belirtmek gerekir. Tam da burada Maksutov'un Rus sarayındaki tesir kuvveti daha net tespit edilmektedir. Bunun yanı sıra Panin, Rus hükümetinin verdiği bu olumsuz yanıtın Buhara hanına saygısızlıktan değil, Buharalıların taleplerinin karşılanamamasından kaynaklandığını belirtmiştir. Panin ayrıca Buhara hanına zararlarını telafi edebilmesi için, hayvanlarını pazarlarını ziyaret eden Kazaklara

satmasını önermiştir. Mektubun sonunda ise Buhara'dan gelen elçilik heyetinin çok büyük bir başarı gösterdiği belirtilmiştir. Ruslar Buharalı tüccarlar için verginin azaltılması ve ticaret yolları üzerinde sükûnetin sağlanması için gerekenin yapılacağını da teminat etmişlerdir (Gulamov 1984b: 140). Bu sebeple Çarlık Rusyası'nda ticaretin yayılması için Hazar'ın yanında yaşayanlara bir devlet gemisi ihsan edilmiş ve bu gemiyle beş yıl süreyle 10.000 rubleye kadar vergi vermeden ticaret yapılmasına izin verilmiştir (Jukovskiy 1915: 89).

Buhara Hanlığı tarafından teklif edilen ve Kazakların saldırılarının önüne geçilebilmesi için Emba Nehri kenarına yapılması zaruri olan kale, yalnız gemilerin inşasına elverişli olmasıyla mümkün olacaktır. Nihayetinde bu mesele Orenburg genel valisine iletilmiş; elçilik heyetine Astrahan'dan Moskova'ya gidişlerinde kullanmaları için 1.630 ruble verilmiştir (Şubinskiy 1987: 527). Maksutov'a Buhara hanına iletilmek üzere, içinde değerli elmas ve renkli taşlardan murassa bir kılıç ve süslenmiş bir yastığın da bulunduğu, maliyeti 1.750 rubleyi bulan gösterişli hediyeler takdim edilmiştir. Rus yönetimi, Maksutov'un hazineden 15.000 pud demir, 5.000 pud çelik ve 3.000 pud bakır alıp Buhara'ya gümrük vergisi olmadan götürmesine müsaade ederek Maksutov'un hizmetini takdir etmiştir. Bu onun Rusya'daki imkân kuvvetinin bir göstergesidir (Gulamov 1984b: 141).

II. Katerina, Buhara'da bir medrese inşa edilmesi için büyükelçiye yüklü bir meblağ ödemiştir. İznazar Maksutov Medresesi veya bilinen diğer adıyla Büyükelçi Medresesi, günümüze kadar ayakta kalmayı başarmıştır (Gulamov 1984b: 141). Medresenin yapılması hakkında günümüze kadar akseden iki rivayet mevcuttur. İlk rivayete göre; maddi durumu iyi olmayan İznazar, iyi bir medrese yapmak için bütün hayatını buna adanmıştır. Kitapları istinsah etmek, Kuran'ı duyurmak ve yardım yapmak için yıllarca para toplamış ve medreseyi inşa etmeye başlamıştır. Lakin elindeki para medreseyi tamamlamak için yeterli olmamıştır. İznazar'ın tüm hayatını adadığı ama tamamlayamadığı bu medresenin yapımı için Çariçe II. Katerina saraya yakınlığı ile bilinen bu elçiye yardım etmeye karar vermiş ve ona altın dolusu bir sandık göndermiştir. Daha gerçekçi olan diğer rivayete göre Buhara ile dostane bağları güçlendirmek ve bu şekilde Türkistan'daki Rus ticaretinin kapsamını genişletmek isteyen Çariçe, dindar bir emir olan Şah Murad'ın bir medrese yapımından hoşlanacağını bildiği için bu yardımı yapmıştır (Şubinskiy 1987: 518-519). Bu anlatılanlara bakıldığında, ikinci rivayet daha akla yatkın görünmektedir. Zira 1785 yılında Buhara tahtına geçen Şah Murad, gerçekten de taassuba dayalı din anlayışına hâkimdir. Bu sebeple II. Katerina, medresenin inşasında, Şah Murad'la ilişkilerin düzeyini daha da sağlamlaştırmak amacıyla yardımda bulunmuştur.

MOLLA İRMAZAR MAKSUTOV'UN RUSYA'YA İKİNCİ ELÇİLİĞİ VE İSTANBUL SEFARETİ (1779-1781)

Molla İrnazar Maksutov'un Rusya'ya ikinci kez elçi olarak gönderilmesi meselesinden önce bu elçiliğin oluşturulmasına neden olan gelişmeleri izah etmek yerinde olacaktır. Molla İrnazar Maksutov'un ilk elçilik görevini yerine getirdiği 1775 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun elçileri de Rusya'da bulunmaktadır. İki Müslüman Türk devletinin büyükelçileri, Türkistanlı hacıların Hive ve Astrahan'dan Güney Rusya limanları aracılığıyla İstanbul ve Anadolu'ya dönüş ile Mekke'ye gelişlerini kolaylaştırmak için görüşmek istemiştir. Moskova'da görevleri bittikten sonra anavatanlarına dönen elçiler, yöneticilerini bu konuda bilgilendirmiştir. İlk olarak bu konuları görüşmek amacıyla, elçiler, Buhara'dan İstanbul'a gönderilmek istenmiştir. Bu amaçla 1799 yılında Buhara hanı Şah Murad İrnazar Maksutov'u Osmanlı İmparatorluğu'na gidecek elçi olarak belirlemiştir. Ayrıca bu elçiliğin İstanbul'a gidebilmesi için önce Rusya'ya giderek II. Katerina ile görüşmesini ve Astrahan'da zarara uğramış olan kervan için tazminat talep etmesini istemiştir. Yine Buhara Hanı hükümetlerinin ihtiyacı olan 3.000 sterlinlik bakırın Çariçeden talep edilmesini arzu etmiştir (Şubinskiy 1987: 527-531).

Gerekli hazırlıklar yapıp talimatlar verildikten sonra, Maksutov ve elçilik heyeti yola çıkmıştır. Yolculuğun ilk aşamasında heyet Orenburg'a varmış; vali ve dışişleri yetkililerinin de bulunduğu sınır komisyonu tarafından usullere uygun bir şekilde karşılanmıştır. Buhara büyükelçisinin gelişi, hükümet merkezine de duyurulmuştur. Rusların Türkistan'a olan yakın ilgisinden dolayı elçi ve heyetin orada bekletilmemesi, yolculuklarında rahat edebilmeleri için at arabalarının verilmesi ve yolculuk boyunca onlara kılavuzluk etsin diye bir subayın görevlendirilmesi istenmiştir (Gulamov 1984b: 142). Gerekli kolaylıklar sağlandıktan sonra 28 kişiden oluşan elçilik heyeti, başkent Petersburg'a doğru yola çıkmıştır. Yanlarında II. Katerina için hazırlanmış 18.000 ruble değerinde murassa elmas kılıç, 20 çift Hint brokarı, 2.000 adet deve kuşu tüyü ve diğer devlet adamlarına hazırlanmış hediyeler vardır. Büyükelçiliğe ayda 360 ruble ödenek ayrılmış; büyükelçinin daha hızlı hareket edebilmesi için ise 800 ruble karşılığında bir kareta⁶ satın alınmıştır. 4 Ocak'ta Petersburg'a gelen Maksutov, 21 Ocak'ta Kont Panin'in huzuruna çıkmıştır (Şubinskiy 1987: 531). Sonrasında II. Katerina ile görüşmeyi bekleyen heyete Rus sarayındaki diplomatik merasimlerin yapılışı ve mektupların takdimi hakkında açıklamalar yapılmış ve Çariçeye nasıl davranılması gerektiği hususunda bilgiler verilmiştir. 2 Şubat'ta II. Katerina, İrnazar'ı huzuruna kabul etmiştir. II. Katerina ve İrnazar arasında verimli bir sohbet gerçekleşmiş; Maksutov beraberinde getirdiği iki mektubu Çariçeye takdim etmiştir. İlk mektupta Buhara hanı, Çariçe II. Katerina'ya şunları yazmıştır:

⁶ Her tarafı örtülü, dört tekerli at koşulan, yaylı minik araba.

Pırlantadan yapılmış yastık ve kılıç hediyeleriniz için minnettarım. İrnazar Maksutov aracılığıyla gönderdiğiniz hediyeler tarafıma ulaşmıştır. Bilmenizi isterim ki, Molla Muhammed İrnazar, tarafımızdan seçilmiş saygın devlet adamlarımızdan biridir. O, Rus imparatorluk sarayı tarafından da onura layık görülmüş biridir.

Yine aynı mektupta Buhara hanı Osmanlı Devletinden bir mektup aldıklarını ve Osmanlılarla dostane ilişkilerini geliştirmek istediklerini bildirmiştir. Ayrıca han, daha önceden yağmalanmış Buhara kervanında malları olan tüccarların zararlarının karşılanmasını ve onların memnun edilmesini istemiştir. Diğer mektupta ise şu ifadeler yer almıştır:

İnancın koruyucusu, iki denizin hükümdarı ve hanların mukaddes zatından (yani Osmanlı Padişahı) dostça bir mektup alınmıştır. Bu nedenle eskiden beri süre gelen dostça ilişkilerin yeniden kurulması için, Molla İrnazar'ın iki hükümdara da büyükelçi olarak gönderilmesine karar verilmiştir. İlk olarak yüce imparatorluğunuza, ikinci olarak da İstanbul'un mevcut halifesine. Majeste hazretlerinden isteğim; elçimiz Molla İrnazar Maksutov'a ve beraberindeki heyete Türk sınırlarına kadar eşlik etmesi için sadık ve dürüst birini görevlendirmesidir (Gulamov 1984b: 144-145).

Petersburg'da yapılan görüşmelerden sonra Buhara Büyükelçisi Molla İrnazar Maksutov, Dışişleri Heyeti'ne beraberinde getirdiği ve Buhara yönetiminin isteklerinin yer aldığı mektubu vermiştir. Bu mektupta, 1773 yılında kervanı yağmalanan tüccarlara dağıtılmak üzere Buhara hükümetine 471.830 ruble tazminat verilmesi; Troisk tesisinden çıkarılan 3.000 pud bakır levhanın Buhara'ya gönderilmesi; 1775 yılında İrnazar Maksutov'un beraberinde getirdiği Rus mahkumları iade ettiği için heyete bu hizmetlerinin karşılığı olan ödüllerin verilmesi söz konusu edilmiştir. Bu talepler sıradan ekonomik ve ticarî istekler olarak görülebilir. Lakin Buhara hanının II. Katerina'dan gerçekleşmesini talep ettiği son iki istekteki vurguya dikkat edilmelidir. Bunlardan ilkinde diplomatik eşitlik vurgulanmış ve Buhara Hanlığı'ndan gelen elçilik heyetine Osmanlı Devleti ve İran elçilerine nasıl davranılıyorsa aynı şekilde davranılmasının arzu edildiği belirtilmiştir. Diğerinde ise; büyükelçi Molla İrnazar Maksutov, oğlu ve hizmetindekilerin, Osmanlı topraklarına Rus toprakları üzerinden dönmelerine izin verilmesi istenmiştir (Şubinskiy 1987: 531-532). Bunlar ticarî amaç gütmeyen, doğrudan siyasî ve diplomatik hedefler doğrultusunda belirlenen talepler olması açısından önemlidir.

Ruslar, Buhara Hanlığı'nın diplomatik misyonunun ticarî taleplerinin çok üstünde olduğuna inanmaktadırlar. Ruslara göre bu misyonun asıl amacı, Mekke'ye Türk-Rus toprakları üzerinden bir yol açmaktır (Yakovlev 1824: 10). Buhara Hanlığı'nın Osmanlı Devleti ile hac güzergâhı hakkında fikir alışverişi yapmak istemesi de çok normaldir. Çünkü o yıllarda Türkistanlı hacıların hac yolculukları çok sıkıntılı geçmektedir. Ancak sırf bu görüşmeyi gerçekleştirebilmek için Maksutov'u ikinci kez Rusya'ya elçi göndermenin anlamı yoktur. Bu sebeple elçilikle ilgili şunları söylemek isabetli olacaktır: Osmanlı Devleti ile görüşmeye gidecek elçilerin İstanbul'a doğrudan gitmek için kullanacakları en iyi güzergâhın Rus topraklarından geçmesinden dolayı çardan

izin istemek bu elçiliğin en önemli görevleri arasında olmasına rağmen sadece bu sebeple bir elçilik düzenlenmiştir düşüncesi yanlış olacaktır. Çünkü elçilik heyetinin görevleri arasında ilk elçiliğin almayı başaramadığı Buharalı tüccarların zararlarının karşılanması ve Ruslarla ticarî ilişkilerin düzene sokulması gibi önemli meseleler de bulunmaktadır.

Molla İrnazar Maksutov'un Buhara hanından Rusya'ya getirdiği tüm istekler tartışılmış; özellikle İstanbul'a geçiş izni almak istemesinin üzerinde bir hayli durulmuştur. Nihayetinde 9 Mayıs 1780 tarihinde Dışişleri Heyeti, II. Katerina'nın onayladığı kararı açıklamıştır. Buna göre, Buhara elçilik heyeti Kiev veya Kerson üzerinden İstanbul'a gidene kadar desteklenecek; sınır, seyahat masrafları için 3.800 Ruble verilecektir. Büyükelçiye hediyelerin yanı sıra 2.000 ruble ödenek ayrılacaktır; Troisk tesislerinden 3.000 pud bakır levha Buhara hanına hediye olarak gönderilecektir. Bunların dışında İrnazar Maksutov'un diğer talepleri reddedilecektir (Şubinskiy 1987: 534-535).

Ruslar, Buhara Hanlığı'nın isteklerinin pek çoğunu reddetmesine rağmen elçiliğin neden Osmanlı Devleti'ne geçişleri hakkında kolaylık sağlamayı kabul ettiğinin izah edilmesi gerekir. 1768-1774 yılları arasında cereyan etmiş Osmanlı-Rus savaşını sonlandıran Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasının üzerinden uzun zaman geçmemiştir. Ayrıca antlaşmanın imzalanmasından sonra bile iki devlet arasında mutabakat sağlanamayan pek çok mesele kalmıştır. Bu sebeple yakın gelecekte bahsi geçen devletler arasında yeni bir savaşın gerçekleşme ihtimali yüksektir. Buharalıların isteği Rus çıkarlarına ters düşmesine rağmen II. Katerina hükümeti, Osmanlı ile olası bir savaş durumunda yeni bir düşman edinmeyi, hele ki Pugaçev isyanının yaralarını henüz saramamış intizamsız Kazak stepleriyle birlik olan Buhara Hanlığı ile düşman olmayı istemediği için kabul edilmiş olabilir.

Molla İrnazar Maksutov ve beraberindekiler, işleri bittikten sonra Rusya'dan ayrılmış ve 19 Ekim 1780 tarihinde Kerson'a ulaşmıştır. Burada, Kerson vali yardımcısı Korgeneral Hannibal tarafından karşılanmış ve İstanbul'a kadar kendilerini götürecek olan iki Rum gemisine yerleştirilmiştir. Yolculuğun ardından Buhara heyeti, İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'daki Rus büyükelçiliğine göre, Maksutov'un başkanlık ettiği Buhara Heyeti 27 Ekim 1780'de Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'a giriş yapmıştır. Maksutov, 9 Kasım 1780 tarihinde Osmanlı sadrazamı ile bir araya gelmiş; gerçekleştirilen siyasî müzakerelerin ardından bir vakit daha İstanbul'da kalan Maksutov Mekke'ye gitmek için yola çıkmıştır. 1781 Eylül'üne gelindiğinde Buharalı diplomat Molla İrnazar Maksutov, Konya'da salgın bir hastalık nedeniyle ölmüştür (Şubinskiy 1987: 535). Osmanlı Devleti'nde gerçekleşen olaylar hakkında bilgi sahibi olmak ve Buhara'ya döndükten sonra Osmanlı Devleti-Buhara Hanlığı arasındaki ilişkileri geliştirmek amacıyla bölgeye gönderilen Molla İrnazar Maksutov'un ölmesiyle (BOA 1785a) beraberinde bulunan oğlu Muhammed Şerif İstanbul'da bir

süre daha kalmış ve babasından kalan elçilik görevini yürütmüştür (Barthold 2004: 312).

Buhara Hanlığı ve Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen diplomatik ilişkiler Maksutov'un ölümüyle son bulmamış; 1783-1785 senelerinde Buhara Hanlığı'ndan Osmanlı Devleti'ne Maksutov'un oğlu Muhammed Şerif ile mektup gönderilmiştir (Saray 1990: 19). Mektupta Buhara Hanlığı'nın Osmanlı Devleti'ne bağlılığına değinilmiş; hanlık yöneticilerinin ve halkının uzaklıktan dolayı Osmanlı Devleti'nin yanında olmasalar da onlara dua ettikleri belirtilmiştir. Ayrıca bölgede yaşananlardan dolayı Buhara Hanlığı'nın otoritesini tekrar sağlaması için Osmanlı Devleti'nin desteğine ihtiyacı olduğu dile getirilmiştir. Maksutov'un oğlu Muhammed Şerif, İstanbul'da görevini yerine getirdikten sonra Buhara'ya dönmek için İstanbul'dan müsaade istemiştir (BOA 1785a). Buhara Hanlığı'ndan gelen ricaları Osmanlı Devleti'ne ileten Muhammed Şerif'e nasıl bir cevap verildiği bilinmemektedir (Saray 1990: 20). Muhammed Şerif İstanbul'da kaldığı süre boyunca Osmanlı Devleti tarafından gayet iyi ağırlanmıştır. Muhammed Şerif Buhara'ya varduktan sonra Buhara hanına İstanbul'da geçirdiği süre hakkında bilgi vermiştir. Buhara hanı da Muhammed Şerif'in anlattıklarından memnun kalmıştır. Bu yüzden Buhara hanı Osmanlı Devleti'ne gönderdiği mektupta, Buhara'dan İstanbul'a gönderilecek yeni elçi Molla Mir Seyyid Şüca'ya, Muhammed Şerif'e gösterilen kolaylıkların sağlanması için talepte bulunmuş ve Buhara'nın Allah için cihada hazır olduğunu belirtmiştir (BOA 1785b).

SONUÇ

Türkistan'ın stratejik konumu gereği, XVI. yüzyılın başlarından itibaren Türkler ile Ruslar arasında birçok elçilik teatisi olmuştur. Türkistan'a komşu olan Çarlık Rusya, ağırlıklı olarak Buhara Hanlığı ile yoğun ilişkiler kurmuş; özellikle XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Molla İrnazar Maksutov'la beraber ilişkileri en üst seviyeye taşımıştır. İrnazar Maksutov ilk olarak 1774'te, donanımlı, yüksek karakterli, iyi eğitim görmüş olması, ticareti iyi bilmesi ile Rusya'yı ve Rusları çok iyi tanıması sebebiyle Buhara Hanlığı tarafından Rusya'ya elçi olarak atanmıştır. Elçiliğiyle iki devlet arasında hem siyasî hem de ekonomik ilişkileri güçlendirmek ve hızlandırmak amaçlanmıştır. Daha önceden Rusya'da bulunması, Rus sarayına yakınlığı, saraya dair çeşitli görevlerde bulunması, üst düzey yöneticilerin ve süper zenginlerin de içinde olduğu yüksek zümreden oluşan çevresi ile ikili ilişkilerde bir katalizör görevi görmüştür.

Türk-Rus yakınlığının artırılması ve ticarî ilişkilerin düzenlenmesi amacıyla görevlendirilen Maksutov, Türkistan'daki Müslümanların güvenini sağlamak ve hac ibadetini yerine getirmek isteyen hac yolcularının Astrahan üzerinden Mekke'ye seyahat edebilmelerini sağlamak üzerine de çabalarını sürdürmüştür. Buhara'dan

Rusya'ya ticaret yapan tüccarların yükümlü bulunduğu vergilerin önemli bir kısmının kaldırılması için girişimlerde bulunmuş; yüzyılda yaygın olan yağma olaylarından Türk ticaret kervanlarının zarar görmemesi ve güvenliğinin sağlanması için çalışmalar yapmış ve bütün bunlarda başarılı olmuştur. Halihazırda yağmalanan kervanlar için de Rus devletinden maddi talepte bulunmuş; kısmen çeşitli kazançlar da elde etmiştir. Ayrıca Çariçe II. Katerina'nın İrnazar için Buhara'da bir medrese yaptırması da İrnazar'ın kuvvetini ve icraatlarını sadece ticarete yönelik değil din ve eğitim bakımından da geliştirdiğinin bir göstergesi sayılabilir.

İlk elçiliğinde Türk-Rus yakınlığının artırılması ve ticarî ilişkilerin düzenlenmesi amacıyla görevlendirilen Maksutov, ikinci elçiliğinde Buhara Hanlığı'nın Batı ülkeleri ve Osmanlı Devleti ile olan ticarî ilişkilerini güçlendirmek, Buharalı hacıların Osmanlı toprakları üzerinden de rahatça hac yolculuğunu yapabilmeleri için izin almak amacıyla görevlendirilmiştir. Bunların yanı sıra Osmanlı payitahtına Rusya üzerinden geçecek olması ve yağmalanan tüccarların sorununu çözmek için ikinci kez elçi olması kararlaştırılmıştır. Rusya'daki Buhara tüccarlarının durumuyla alakalı pek çok görüşme gerçekleştirilmiş; başkent İstanbul'a geçmek için de gerekli izinleri alabilmiştir. Ancak Maksutov'un, Osmanlı Devleti ile görüşmesinin ve bağlılıklarını bildirmesinin hemen ardından Konya'da, salgın bir hastalık nedeniyle ölmesiyle elçilik görevini, elçilik heyetinde beraber çalıştığı oğlu Muhammed Şerif üstlenmiştir.

Buharalılar Maksutov'u, her zaman milletini onurlandıran, Buhara halkının ileri görüşlü, başarılı tüccar ve diplomatlarından biri olarak anmıştır. Buhara Hanlığı'nın Rusya'yla olan ticarî ve ekonomik ilişkilerinde etkili olan Maksutov, bu ilişkinin daha da gelişmesi için çaba göstermiş; Maksutov sayesinde, Rusya ve Türkistan arasındaki yakınlık artmıştır. Eğitimli ve mümtaz bir karakter olarak bilinen Molla İrnazar Maksutov Rus sarayı tarafından da saygıyla tanınan biri olmuştur. Ayrıca Maksutov'un karakteri, onuru ve çalışkanlığı Rus Dışişleri heyeti belgelerinde bile pek çok kez kendisine yer bulmuştur. Özetle, Molla İrnazar Maksutov, XVIII. yüzyıl Buhara Hanlığı ve Çarlık Rusyası arasındaki ticarî ve siyasî ilişkilerin gelişmesi için büyük katkılar sağlayan önemli bir tüccar ve diplomattır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA, Hatt- Hümayun, 16/723A Hicri: 25 Rebiülahir 1199 / Miladi : 7 Mart 1785

BOA, Hatt- Hümayun, 17/778 Hicri: 7 Muharrem 1200 / Miladi:10 Kasım 1785

İnceleme ve Araştırma Kaynakları

APOLLOVA, N. G. (1948), *Prisoedinenie Kazahstana K Rossii*, Alma-Ata: Akademii Nauk Kazahskoy SSR.

BARTHOLD, V. V. (2004), *Rusya ve Avrupa'da Oryantalizm*, İstanbul: Küre Yayınları.

- BENEVENI, Florio (1986), *Poslannik Petra I. na Vostoke Posolstvo Florio Beneveni v Persiyu i Buharu v 1718-1725 Godah*, Moskva: Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literaturi İzdatelstva "Nauka".
- ÇELİK, M. Bilal ve KESER, Emre (2018), "Meyendorf'un Buhara Hanlığı Seyahati", *Mavi Atlas*, 6(2), 28-45.
- ÇELİK, M. Bilal (2016), "Hokand Hanlığı", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 527-571.
- ÇELİK, M. Bilal (2009), *1800-1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- DEVLET, Nadir (1985), *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- DOĞAN, Orhan (2004), "Çarlık Rusya'sının Orta Asya (Türkistan) Siyaseti İle İlgili Önemli Bir Belge", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11), 287-302.
- GULAMOV, Handamirmirza Gafuroviç (1984a), "K İstorii Russko-Buharskih Diplomaticheskikh Otnoşeniya (Pervoe Posolstvo İmazara Maksyutova v Rossiyu)", *Obşestvenne Nauki v Uzbekistane*, (5), 30-32.
- GULAMOV, Handamirmirza Gafuroviç (1984b), *Posolskie Svyazi Buharskogo Hanstva s Rossiey v Huş Veke*, Taşkent: Dissertatsiya Ordena Drujbi Naradov Akademiya Nauk Uzbekskoy SSR İnstitut İstori.
- HABİBULLAEVİÇ, Djurabaev Djamşed (2015), "İzuçenie Politicheskoy İstorii Buharskogo Emirata v Sovetskiy i Postsovetskiy Periodi", *İstoriografiya, İstoriçeskie İstoçniki, Metodi İstoriçeskogo İssledovaniya*, UDK 9(M) 32 BBK63.3(2) 46, 13-21.
- HAYDAROVNA, Hujava Şahida (2015), "Osobnosti Torgovih Vzaimootnoşeniy Mejdu Rossiey i Buharskim Emiratom (Konets XVIII — Seredina XIX Veka)", *Molodoy Uçenny*, Yanvar: 1(81), 352-356.
- İstoriya Uzbekistana (XVI-Pervaya Polovina XIV B.)*, Ed. A. A. Askarov, Ukituvçi, Taşkent 1995.
- JUKOVSKIY, S. V. (1915), *Snoşeniya Rossi s Buharoy i Hivoy za Poslednee Trehsotletie*, Petrograd.
- KOÇ, Dinçer (2017), "Buhara Hanlığı'na Gelen Rus Diplomat ve Askerler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 115(227), 61-90.
- KOÇ, Dinçer, "Hive Hanlığı", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, Ed. Hayrunnisa Alan-İlyas Kemaloğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, 572-631.
- MUHAMEDJANOV, A. R. - NİGMATOV, T., *Nekotorie İstoçniki k İstorii Vzaimootnoşenii Buharı i Hivı s Rossiey*, Akademiya Nauk Uzbekskoy SSR, Taşkent 1957.
- ÖZKAN, Murat, "Bekoviç Gibi Kaybetmek: Aleksandr Bekoviç Çerkasskiy'in 1717 Hive Seferi", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, 2018, 93-111.
- POLVONOVNA, Muhamedjanova Lola - Tangrieviç, Mirzakulov Beşim, "Diplomaticheskie i Torgovie Svyazi Buharı s Rossiey XVI-XVIII vv.", «*Molodoy Uçenny*», No:20, (100), Oktyabr, 2015 g., 548-550.
- POPOV, A., *Snoşeniya Rossii s Hivoyu i Buharoyu pri Petre Velikom*, Tipografii İmperatorskoy Akademii Nauk, St. Petersburg 1853.
- SARAY, Mehmet, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*, İstanbul 1990.
- Sbornik Knyazyia Hilko*, S. Petersburg, 1879.

- SELA, Ron, "Seventeenth-Century Russian Diplomatic Mission to Central Asia", *Writing Travel in Central Asian History*, (edited by Nile Spencer Green), Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis 2013, 69-88.
- ŞUBİNSKIY, P. P., "Buharskie Posolstva Pri Dvore Ekaterini II.", *İstoričeskiy Vestnik*, Febral 1987, 518-539.
- TAŞAÇIL, Ahmet, "Türkistan", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 41, İstanbul 2012, 556-560.
- TERENTİYEV, M., *İstoriya Zavoevaniya Sredney Azii, Sı Kartami i Planami*, Tom I, St. Petersburg 1906.
- ÜKTEN, Selim Serkan, "16-18. Asırlarda Buhara Hanlığı'na Gelen Batılı Seyyahlar ve Seyahatnameleri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), Aralık 2017, 137-164.
- ÜNAL, Fatih, "Buhara Emirliği'nin Rus İşgaline Uğraması ve Şehzade Katta Töre'nin İsyanı", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Eylül 2009, 23-27.
- ÜNAL, Fatih, "Geçmişten Günümüze As-Tarhan (Astarhan/Hacı Tarhan)", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 38, Erzurum 2008, 227-252.
- ÜNAL, Fatih, *Rus Emperyalizmine Karşı Stepte Büyük Başkaldırı Sultan Kenesarı*, İlgil Kültür Sanat, İstanbul 2010.
- ÜNAL, Fatih, *XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkilerinde Neplüyev (İstanbul'dan Orenburg'a)*, Gece Kitaplığı, Ankara 2015.
- VESELOVSKIY, N. İ., "İvan Daniloviç Hohlov", *Jurnal Ministerstva Narodnago Prosviŝeniya*, Çast CCLXXIII, Yanvar, St. Petersburg 1891, 50-72.
- YAKOVLEV, P. L., "Molla İrnazar Maksutov, Buhara Elçisi", *Sibirskiy Vestnik*, Çast Pervaya, Tipografii Departamenta Narodnago Prosviŝeniya, St. Petersburg 1824, 7-10.